

Gart der Gesundheit: Bethonien.

Bethonien

Das liii Capitel

(B)Ethonica latine· grece Vectonicon arabice bastarem· vel Castaron·

(In dem bûche Circa instans in dem capitel Bethonica beschreiben unns die meister und sprechen· das bethonien seye heÿß und trucken an dem dritten grad· (Der meister Serapio· in dem bûch aggregatoris in dem capitel bastarem· idest bethonica spricht· das die bletter grün gesamlet sind gût genüczet in der ertzney· des geleychen so sÿ gedôrtet sind· und wenn man schreibt in den recepten bethonica so meinet man die bletter davon· (Dises kraut hat einen subtilen stengel· und die lenge des stengels ist eines armes lang· oder ein wenig mer· und d stengel ist vierecket und hat lange wayche bleter und zÿnnlet geleych dem eychen laube· und hat auch einen gûten gerauch· und die bleter zûnâchst beÿ der erden sind grôsser denn die ôbern· und an d spÿcz des stengels hat es samen· unnd hat auch ein subtile wurzel· (Der meister Dioscorides spricht· das die bleter fast gût sind den zerknûscheten und zerfallen gelydern· Die wurzel gesoten in wasser und darauß geleyet· (Von dÿsem kraut getruncken· dem mag kein vergifft geschaden· (Wer dem fallenden siechtagen hât· d trÿncke von disem kraut· er genÿset zûhandt· (Wôlcher einen bôsen

(1) **Betonie.**

Dat 53ste kapittel

Bethonica Latijn. Grieks Vectonicon. Arabisch bastarem vel Castaron. (**Stachys officinalis**)

In het boek Circa instans in het kapittel Bethonica beschrijven ons de meesters en spreken dat betonie is heet en droog aan de derde graad. De meester Serapio in het boek aggregatoris in het kapittel bastarem, id est bethonica, spreekt dat de bladeren groen verzameld zijn goed genuttigd in de artsenij, desgelijks zo ze gedroogd zijn en als men schrijft in de recepten Bethonica dan bedoeld men de bladeren daarvan. Dit kruid heeft een subtile stengel en de lengte van de stengels is een arm lang of en weinig meer en de stengel is vierkantig en heeft lange weke bladeren en getand gelijk het eikenloof en heeft ook een goede reuk en die bladeren het dichtst bij de aarde zijn groter dan de bovenste en aan de spits van de stengels heeft het zaden en heeft ook een subtile wortel. De meester Dioscorides spreekt dat de bladeren erg goed zijn de gekneusde en gevallen leden, de wortel gekookt in water en daarop gelegd. (2) Van dit kruid gedronken die mag geen vergif beschadigen. Wie de vallende ziekte heeft die drinkt van dit kruid, hij geneest gelijk. (3) Wie een kwade maag, lever en milt heeft die mogen

magen·lebern·und milcz het·die mügen trincken von disem kraut also das darunnder gemüschett werde wenig epsigs·und hönige·das also getruncken es hilfft. (Also genüczet machet es auch wol deüwen·(Dises krautt geleget in wein über nacht·und den getruncken·ist güt emoptoicis·das ist den·die do blüt speyen. (Item·Die do das kaltt haben die sollen do trincken von disem kraut·das gesotten in wein·es hilfft·(Dem wassersüchtigen ein genommen mit hönig wasser·zeühet vil bôser feüchtikeit aup. Des gleichen dem geelsüchtigen [84].... forðert sÿ an jrer zeýt·(Bethonien gesoten mit wein und dem ..geseÿhet·und darunder gemüschet jerapigra galieni auf dreü quintin·bringet güt senfft stûlgång·(Platearius·bethonien... ten mit wein und hönig ist ... gûût getruncken ptisicis emo..icis·das ist·die das abnemen ... ben·und blüt speyen·(Dem dz haubt zerschlagen oder zerstoßen wår·der bulfer dises kraut und streüwe das auff die felle d zerschlagen haudt·es zeühet die zerbrochen bayn heraup·und zerteylet daz gelebert blüt. (Wem die augen zerschlagen wåren od zerstoßen·der stop die bleter von bethonien und lege sÿ über die augen gleich einem pflaster·er genyset zûhandt·(Bethonien safft getemperiert mit rosen ôle und das in die oren gelassen vertreybt alle schmerczen·(Mit disem ôle bestrÿchen auff de bruste·benÿmbt das unsanfft åtmen·(Der meister Plinius sprÿcht·Wer bethonien beÿ jm trag dem mag kein zaubernup geschaden·(Er sprÿcht auch·das bethonien fast güt sej genüczet dem der ein bôse farbe hat·und darüber getruncken mit wein·er gewynnet widerumb ein hübsche leybliche farbe·(Item·bethonica getruncken mit wein machet wil hårmen·und treybt aup den stein·	drinken van dit kruid also dat daaronder gemengd wordt weinig azijn en honing en dat also gedronken, het helpt. Alzo genuttigd maakt het ook goed verteren. Dit kruid gelegd in wijn over nacht en dan gedronken is goed emoptoicis, dat is die er bloed spuwen. Item·. die de koude hebben die zullen drinken van dit kruid, dat gekookt in wijn, het helpt. (4) De waterzuchtige ingenomen met honingwater trekt veel kwade vochtigheid uit. Desgelijks de geelzieken [84].... bevordert hen aan hun tijd. Betonie gekookt met wijn en dat ..gezeefd en daaronder gemengd jerapigra galieni op drie quintin brengt goede zachte stoelgang. Platearius: betonie... ten met wijn en honing is ... goed gedronken flitis, emoricis, dat is die dat afnemen hebben en bloed spuwen. Die in dat hoofd geslagen of gestoten zijn die poedert dit kruid en strooit dat op de vel van de geslagen huid, het trekt de gebroken benen eruit en verdeeld dat gestolde bloed. Wie de ogen geslagen waren of gestoten die stoot de bladeren van betonie en leg ze over de ogen gelijk een pleister, hij geneest gelijk. Betoniesap getemperd met rozenolie en dat in de oren gelaten verdrijft alle pijnen. Met deze olie bestreken op de borst beneemt dat onzachte ademen. (7) De meester Plinius spreekt: Wie betonie bij hem draagt die mag geen toverij beschadigen. Hij spreekt ook dat betonie erg goed is genuttigd die een kwade kleur heeft, daarover gedronken met wijn, hij wint wederom een mooie vleeskleurige kleur. (5) Item, betonie gedronken met wijn maakt veel plassen en drijft uit de steen.
--	---

Vorm.

Betonie heeft vele brede en wat gezaagde, aromatische bladeren. Ze staan aan smalle, vierkantige maar opgaande en harige stengels. Aan de top staan hoofdjes als die van lavendel, meestal dikker en korter. Ze zijn van een roodachtige of purperen kleur en gevlekt met witte spotten in juli en augustus.

Naam.

(1) Dodonaeus; ‘Dit kruid heet in het Grieks Kestron en ook Psychotrophon, in het Latijn Betonica en bij sommige Vetonica. In de apotheken is het met de Latijnse naam Betonica bekend, in het Hoogduits Braun Betonick, in het Nederduits betonie. Betonie heeft de naam Kestron bij de Grieken gekregen om de geaderde spitse scherpste van de bloemen als een boor is daar men ivoor mee boort en daardoor is ze misschien, zegt Lobel, Sarxiphagon of steenbreek genoemd geweest, maar Psychotropha omdat ze in donker en lommerachtige plaatsen groeit’.

Volgens Plinius stamt de naam bettonica van de Bettones, een Spaans volk. Latere auteurs verwierpen deze theorie en namen aan dat het woord stamt van de Keltische vorm bew, ‘hoofd’, en ton, ‘goed’,

omdat het vooral goed was tegen hoofdpijnen. Via het Latijnse *betonica* en het Frans *betoine* kwam het midden-Nederlands *betonia*, zo ook in Duits, het Engels heeft *betonica*.

Stachys is afgeleid van het Griekse *stachus*, 'een aar', het is een verwijzing naar de bloeivorm.

Gebruik.

In vroegere tijden werd zijn geneeskracht op hoge prijs gesteld. Lobel betuigt dat de betonie hier voortijds bij de Romeinen zeer groot geacht en geprezen is geweest om de gezondheid te bewaren en weer te geven. Antonius Musa, de lijfarts van keizer Augustus, heeft over deze plant een boek geschreven en het tegen 47 verschillende ziektes aanbevolen. "Venda la tonica e compra la betoncia", zo schreef hij, "verkoop het kleed en koop betonie". Zulke geweldige geneeskracht. Van een persoon met vele goede eigenschappen was het gezegde, "hij heeft meer krachten dan betonie".

Dioscorides, Galenus en Musa beschreven deze plant en kennen er vele eigenschappen aan toe, vooral bij hoofdwonden en hoofdpijnen. Om die reden was ze het hoofdingrediënt van de pleister van Jeruzalem (later Emplastrum de Janua of emplastrum de betonica) en ook van Emplastrum Graciae Dei; beide pleisters werden vanwege hun toepassing ook Emplastrum cephalica genoemd.

Hildegard von Bingen kent ook de Bathenia, Die Betonika. "Onder zijn krachten dient het de lever en lichaam van de mens tegen het gevaar van epidemische ziektes, ook van hekserij". Grote reputatie in middeleeuwen vanwege lichamelijke en geestelijke genezing werd het veel gekweekt in tuinen en kloostertuinen. Stukken plant werden rond de nek gehangen tegen kwade geesten en daarom vaak bij de kerk geplant. Op voorhand voorkwam het dronkenschap en daarna helderde het hoofd op, tegen dulle hond en dergelijke. Het is goed tegen verkoudheid, hoesten en lange koorts.

Het frisse kruid werkt wat verdovend, wat verdwijnt bij het drogen. Gedroogde bladeren veroorzaken niezen. De geur van betonie maakt het hoofd vast en helder en schenkt de mens de tegenwoordigheid van geest die hem tegen kwade bedoelingen beschermt. Verder heeft het in de geneeskunst vrijwel dezelfde krachten als Marrubium, de malrove. Het frisse kruid werkt wat verdovend, wat verdwijnt bij het drogen.

Herbarius in Dyetsche; 'Bottonie, betonie is betonia is heet en droog in de derde graad. Het heeft de kracht om af te drogen en de grove vochtvermenging te besnijden of te verkleinen. (5) Het heeft de kracht om de steen in de nieren of de blaas te breken en laat bij de vrouwen hun stonden komen. (3) Ook is het goed tegen pijn van de zijde en tegen verstoppingen van de milt als je de wijn drinkt waar het met hertstongen en venkelwortel in gekookt is. (4) Dezelfde drank, als waar het in gekookt is, daarin kook je de wortel van asperge en Ruscus en dat is bijzonder goed tegen waterzucht (a) die uit koude zaken komt.

Betoniepoeder die met mirre en wat saffraan gemengd is geneest de wonden van het hoofd. Tegen pijn van de tanden is het goed om betonie met hondsdrif in azijn te koken en daarmee de tanden te wassen.

Tegen slecht zien meng je betoniewater met het poeder van Aloë, levermos en wat gebroken tuchia en doe het met enkele druppels per keer in de ogen.

Betonie die met alssem en cubeben in wijn gekookt is is goed tegen hoofdzweren en versterkt de zenuwen.

Betonie die met roomse spica en cubeben in loog gekookt zijn en als daarmee het hoofd veel gewassen wordt is goed tegen het omdraaien van de ogen zoals vertigo en tegen hoofdpijn, hetzelfde is ook goed tegen vallende ziekte.

(2) Tegen venijnige beten, kook betonie in wijn en leg het daar op.

Tegen zure of bittere oprispingen: 'Neem wijn waar betonie en wat poeder van galigaan in gekookt is'.

Als je de wortel van betonie kookt met de bloemen van wilde saffraan en het drinkt met hydromel (dat is honingwater) zorgt dit ervoor dat je veel slijm (uit de longen) overgeeft.

Betonie die in wijn gekookt is is volgens Serapio goed tegen schade van medicijnen die laten sterven. Wijn waar betonie in gekookt is en dat met bolus armeniacus gemengd is goed voor diegene die bloed uit de borst spuwen.

Tegen jicht: 'Neem wijn waar betonie, kruidvlier en schijtwit in gekookt zijn, hetzelfde is ook goed tegen koliek'.

(5) Wijn waar betonie in gekookt is is goed voor de vrouwen die baren en geen koorts hebben. En voor diegenen die wel koorts hebben is betoniewater goed, Pandecta, Serapio en Platearius’.

(a) Oedeem.

Herbarijs; ‘Betonica is heet en droog in de eerste graad en heet betonie in Diets. En lange tijd gedronken verheldert het gezicht en beschermt ze van vochtvermenging. (6) En versterkt het hoofd en is goed tegen hoofdpijn. En heelt goed hoofdwonden. En is goed in pleisters en in drank die in hoofdwonden gaan. En ze is goed tegen onderbuikspijn en verlicht verse loop en koude.

Het poeder van betonie laat spuwen en licht (5) de baarmoeder weer op die gezonken is en laat haar stonden komen. En is goed gedronken met sap van slee (Prunus spinosa) diegene die bloed spuwen of etter spuwen en tegen de hoest en tegen korte adem.

Het sap van betonie met het sap van weegbree voor de koorts elke dag gedronken. Dat helpt. En betonie is goed tegen de vierde daagse malariakoorts en ze verdrijft (a) donkere ogen en geelzucht en ze droogt het water op. (5) En zuivert de baarmoeder als men het daarmee wast met bronwater daar ze in gekookt is en daar men het nuttigt met drank. Betonie gestampt met zout geneest nieuwe wonden als men het daarop pleistert. En betonie alleen geneest het hoofd dat gebroken is en helpt urine te maken en breekt de steen’.

(a) tot donker ogen; men stelde zich voor dat galdampen het gezicht vertroebelden.

(7) ‘Plinius spreekt die betonie over hem draagt die mag geen toverij schaden’, net zo in de Liber Avicenne in hoofdstuk 35; ‘Weet dat betonie gelegd in een mensen bed die vele peinst en die zwaar droomt helpt erg zeer als het verwarmt is van die mens. En bijvoet helpt tegen de duivel’.

Dodonaeus; ‘Betonie is zeer nuttig in de vallende ziekte en in alle diergelijke ziekten en gebreken van het hoofd die van koude veroorzaakt zijn. Met honing zuivert ze de longen en de borst. Ze geneest en opent de verstopping van de lever, (3) van de milt en ook van de gal. Ze verkwikt de geelzuchtige. Voorts zo bevordert ze de verdouwing en vertering der spijsen die in de maag gebeurt. Helpt ook diegene die zure winden of dampen met het oprispen uit de maag opwerpen. Ze verwekt de plas en verzoet de smarten van de nieren en gebreken van de blaas, (5) de steentjes die in de nieren blijven steken breekt ze en jaagt ze ook uit. Ze verwekt de achterblijvende maandstonden. Is ook nuttig tegen de wurging en opstijging van de baarmoeder.

Bovendien is betonie ook zeer geschikt om de gebroken en ook de van een gerukte delen des lichaam te helen en te genezen. Tegen de beten van de slangen en van andere schadelijke dieren is ze ook goed wanneer men het opdrinkt of op de wonden legt.

Betonie wordt ook zeer geprezen in jicht en smarten van de heupen.

Dioscorides zegt dat de zwaarte van vier drachmen (dat is een lood) betonie ingenomen te kamer doet gaan en de buik week maakt.

Van de bloemen van betonie plag men een konserf te maken die in vele zaken nuttig is en geschikt, maar wordt meestal in de smarten van het hoofd nuttig en goed bevonden.

De wortel van betonie gedroogd en met honingwater of Hydromel omtrent een vierendeel lood (of het gewicht van een denarie) ingenomen laat braken of uit de maag overgeven en jaagt de dikke en taaie vochtigheden uit het lijf zoals sommige meesters van onze tijden uit ervaring betuigen.

De wortel van betonie heeft andere kracht dan de bladeren en bloemen want de wortel is voor de maag moeilijk en onlieflijk in de mond, maar de bladeren en bloemen hebben een zeer goede reuk en lieflijke smaak.

De gestampte bladeren als een pleister gebruikt genezen terstond de wonden van het hoofd.

Een pleister van de bladeren en varkensvet gemaakt doet de bloedzweren en andere apostumen tot dracht komen.

De bladeren met wat zout gestampt genezen de holle en kankerachtige zweren.

Nochtans het poeder van de wortel dat gedroogd is en de zwaarte van twee drachmen met honingwater genomen doet overgeven of braken en jaagt de grove taaie vochtigheden uit.

Lobel betuigt dat betonie hier voortijds bij de Romeinen zeer groot geacht en geprezen is geweest om de gezondheid te bewaren en weer te geven.

Met korte woorden gezegd, betonie is zo vol van deugden en krachten dat men daarom in Italië een

spreekwoord gebruikt, 'ge bent voller van deugden dan betonie', Tu hai piu virtu che la Betonica'.

Men maakt zakjes en hoedjes van betonie om op het hoofd te leggen tegen de pijn er van.

Loog van betonie. Sommige prijzen ook zeer een loog die van dit kruid gemaakt wordt op de volgende manier om de hersens en memorie te versterken. Men neemt Betonica, Origanum, Salvia, kamillekruid en bloemen, van elk twee hand vol en dit doet men tezamen in een ketel en daar legt men as op, daar giet men regenwater over en zo maakt men daar een loog van. Daags voordat men het hoofd daarmee wassen wil moet men in de loog een zakje met rozen, lavendel, rozemarijn, spica en Betonica hangen, wel klein gesneden en van elk een hand vol met twee drachmen Agaricus die wat gestampt is.

Men maakt ook een wijn van betonie die tot de voornoemde gebreken zeer goed is.

Men mag het sap van dit kruid, (de wortel achterlaten) zeer goed gebruiken als men groene kaas wil maken.

(2) Sommige zeggen dat als slangen omringd zijn met de bladeren van betonie niet uit die ring kunnen komen, maar bijten elkaar liever dood dan daar uit te kruipen.

Van betonie wordt een zalf gemaakt en ook een pleister of ook een was die zeer gebruikt wordt in alle landen om de voornoemde gebreken. Dan de was wordt in Italië meestal gebruikt om alle hardheid te vermurwen, waar die ook is.

Die meer van dit kruid begeert te weten die leest de beschrijving die de hooggeleerde Matthias de Lobel daar van geeft. Antonius Musa heeft er ook veel van geschreven en meer anderen wiens schriften hier te lang zouden zijn om te verhalen'.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl/> en : <http://www.volkoomen.nl/>